

שירות נשים במקצועות לחימה ושוויון בחלוקת הנטל בעקבות בג"צ 4541/94 אליס מילר נ' שר הביטחון*

פרופ' דניאל פרידמן*

העותרת היא בעלת רשיון טיס שניתן לה בדרום אפריקה. היא גויסה לצה"ל במסגרת העתודה האקדמית, ולאחר שהשלימה את לימודיה בטכניון בהנדסת אווירונאוטיקה, התייצבה לשירות פעיל ועברה קורס קצינות. עוד קודם לסיום לימודיה, ביקשה העותרת לזמנה למבדקי התאמה לקורס טיס, אך בקשתה נדחתה, ונאמר לה שעל פי הוראות הפיקוד העליון אין לשבץ נשים ב"מקצועות לחימה". העותרת טענה כי עמדת הצבא פוגעת בעקרון השוויון. כמו כן צוין כי הדבר גורר פגיעה בסיכויי התעסוקה בשוק האזרחי, שכן קבלת משרה של טייס בחברת אל-על מותנית, למעשה, בשירות הטייס בחיל האוויר. יתר על כן מסתבר שבצבאותיהן של מדינות אחרות שולבו בהצלחה נשים במקצועות טיס, וכי גם בצה"ל שירתו בעבר טייסות אחדות.

תשובת שלטונות הצבא התבססה על שני נימוקים עיקריים: האחד היה ששילובן של נשים בתפקידי לחימה מעורר "שאלה חברתית, תרבותית וערכית". הנימוק השני התבסס על טעמים תכנוניים הנעוצים בכך ששירות הנשים בסדיר ובמילואים קצר יותר משירות הגברים.

הנימוק הראשון ירד, למעשה, מן הפרק. אשר לנימוק השני, הרי הוא הושחת על כך שתקופת שירות החובה לגברים היא שלוש שנים ולנשים שנתיים. שירות המילואים של גברים הוא עד גיל 54 ואילו של נשים הוא רק עד גיל 38². כמו כן, נשים בהריון ואמהות פטורות משירות מילואים. עם זאת, קיימת אפשרות להתנדב לשירות סדיר וכן לשירות מילואים. העותרת הייתה מוכנה לכך, וכדרך זו לבטל למעשה את הפער בדבר אורך תקופת השירות בין גברים לנשים שנקבע בחוק. אולם

* הדיקאן היוצא של בית הספר למשפטים, המסלול האקדמי של המכללה למינהל; פרופסור, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב.
1 פ"ד מט(4) 94 (להלן: עניין מילר).
2 אולם מאז קוצרה תקופת שירות המילואים של גברים. ראו חוק שירות ביטחון (תיקון מס' 9), התשנ"ח – 1997, ס"ח 36.

ביניהם רפואה, עריכת דין, שפיטה. אקדמיה ותחומים רבים נוספים. צה"ל נותר מחוץ לתהליכים אלה. יתר על כן, הפער במשך השירות בין בנים לבנות הלך וגדל לאחר מלחמת ששת הימים, כאשר שירות החובה של בנים הוארך, באמצעות צו, משנתיים וחצי לשלוש שנים. הארכה זו עומדת בתוקפה עד היום. לאמיתו של דבר, היה עניין חוקיות ההארכה מוטל בספק במשך שנים רבות, ורק לפני זמן לא רב הוסדר באמצעות חקיקה¹⁷. בד בבד קוצר בפועל שירות החובה של בנות, שאותן נוהג הצבא לשחרר כיום כעבור כשנה ועשרה חודשים. כך הוכפל למעשה הפער במשך השירות בין בנים לבנות (הפער שעמד בשעתו על ששה חודשים הוא כיום למעלה משנה). גידול מסוג זה של הפער בהיקף השירות (בין גברים ונשים) התרחש גם ככל הנוגע לשירות המילואים, שהוארך בפועל לגבי גברים רבים.

אין גם תימה שנסיבות אלה מחזקות את ההעדפה שיש, כנראה, ממילא לשלטונות הצבא להטיל את התפקידים העיקריים על בנים, המשרתים שירות ממושך, ואילו הנשים ששירותן קצר יותר (ולכן ההשקעה בהן "פחות כדאית") ממשיות להידחק לשוליים. תהליך זה התרחש בידיעת הכנסת, ולפחות בחלקו תוך השלמה מצידה. אולם ברור שהאחריות המרכזית לכך מוטלת על המטה הכללי של צה"ל שניהל מאבק בלתי פוסק להרחבת היקף השירות של גברים, ובד בבד הוא פועל לקיצור שירותן של הנשים.

התוצאה היא שבצה"ל התרחש תהליך שהוא בדיוק היפוכו של התהליך העובר על החברה הישראלית. בעוד שכחברה ישראלית ניכרת מגמה לשוויון בין גברים לנשים (אף אם התהליך רחוק עדיין מהשלמה), משתקפת בצה"ל נטייה הפוכה, היינו להגדיל את הפער בין המינים, להאריך את שירות הגברים ולקצר את שירותן של הנשים.

כך גם אחראים שלטונות הצבא למעגל הקסמים המביא לדחיקתן של הנשים לשוליים. מקצרים את שירות הנשים, ולאחר מכן זועקים כי השירות הקצר יחסית איננו מאפשר להטיל עליהן תפקידים של ממש. ניתן רק לשער שאם יהא מי שיטען כנגד השירות הקצר (יחסית) של הנשים, ישיבו לו שלטונות צה"ל כי בהתחשב בתפקידים שניתן להטיל עליהן, אין צורך בשירות נוסף ואולי גם השירות הנוכחי הוא ממושך יתר על המידה. בדרך זו ראו שלטונות צה"ל אפשרות לקצר את שירות הבנות ולהעמידו על עשרים ושניים חודשים, אף שמכוח חוק שירות ביטחון ניתן לגייסן לשנתיים.

13. מדיניות הצבא בכל הנוגע לשיבוץ בנות הסתברה כבלתי חוקית, והיא נהדפה ובצדק בכג"צ מילר. אולם מעבר לכך, זוהי מדיניות חסרת תבונה וקצרת ראות. היא מושתתת על הטלת עיקר העול הבטחוני על קבוצה קטנה יחסית – כ-40% מהאוכלוסייה, ולמעשה אף פחות מכך. את החישוב ניתן לעשות בקווים כלליים כדלקמן: מעל 20% מהגברים במחזור פטורים משירות או נהנים מדחיית

17 לעיל הערה 6.

שירות. בהנחה שנשים מהוות כמחצית מכל מחזור, הרי שהנטל מוטל על כ-80% ממחצית. נטל המילואים העיקרי נופל רק על חלק מאותם 40%. כפי שכבר צוין, זוהי שיטה נוחה לטווח קצר, אך הרסנית לטווח ארוך.

שיטה זו גררה התמרמרות חמורה של אנשי מילואים, המתכבטת ב"הצבעה ברגליים" וירידת מוטיבציה גם בשירות סדיר. במקום להשמיע נהי ובכי תמרורים על ירידת המוטיבציה מוטב לבחון את הגורמים לכך ולהתמודד עם הנושא באמצעות יתר שוויוניות בשירות¹⁸.

14. נקודה נוספת שנזכרה בקצרה בפסק דינה של השופטת דורנר¹⁹ נוגעת לכך שהפליית נשים בצבא איננה פוגעת רק בהן. הפגיעה העיקרית היא בחברה כולה. בענייננו ברור שסגירת שורה ארוכה של מקצועות (טיס הוא רק אחד מהם) פוגעת קשות בצה"ל, בכך שהיא מקטינה בחמישים אחוזים לערך את מאגר כוח האדם העשוי לשרת במקצועות אלה. ברור שנשים רבות הנן בעלות כישורים מתאימים לשירות במקצועות הסגורים בפניהן, ושלטונות הצבא הודו במפורש שכישוריהן של נשים למקצוע הטיס מקבילים לאלה של גברים. אעז גם לנחש שישנן לא מעטות שהנן בעלות מוטיבציה גבוהה לשרת, וכי חתירתן של נשים לשוויון עשויה להגביר מוטיבציה זו. העובדה שהצבא נמנע מלפנות למאגר כוח אדם עצום זה גורמת לו, כמובן, נזק אדיר.

נוק חמור נוסף נגרם לאוכלוסיית הגברים, המופלית לרעה, בכך שהיא נדרשת לשרת תקופה ארוכה יותר. יתר על כן, אין קושי לתאר מצבים שבהם לוחץ הצבא (ואולי אף כופה) על חייל לשרת בתפקיד, המיועד לגברים בלבד, בעוד שאותו חייל איננו מעוניין בכך ומעדיף תפקיד אחר. זאת, שעה שיתכן מאוד שישנן חיילות שהיו מעוניינות לשרת בתפקיד זה, אך הצבא מעדיף למנוע זאת מהן, ובמקום זאת להתלונן על "ירידה במוטיבציה".

15. שאלה מרכזית המתעוררת בעקבות פסק דין מילר נוגעת לשירות הבנות בצה"ל מעבר למסגרת של קורס טיס. בכל הנוגע לקורס זה יש לקוות ששלטונות הצבא אכן יעשו מאמץ ממשי לקלוט בנות במסגרת הקורס ולאפשר לאלה המעוניינות ומסוגלות להיקלט כטייסות בחיל האוויר. אולם ברור שהנושא הוא הרבה יותר רחב וראוי לחזור ולהצביע על כך שבג"צ פסל, למעשה, את הוראת הפיקוד העליון השוללת שיבוץ נשים בתפקידי לחימה. בג"צ לא קבע, אמנם, הלכה מפורשת בדבר תפקידי לחימה אחרים, אך ברור שההלכה מחייבת בחינת הנושא לגבי כל תחומי הלחימה. באחדים מהם בוודאי אין קושי בשילובן של נשים, למשל בספינות חיל הים, או בהפעלת מערכות נשק נגד מטוסים (טילים ותותחים).

18 ייתכן מאוד שירידת המוטיבציה נעוצה בגורמים נוספים, דוגמת החמרות בחברה הישראלית המחלוקת לגבי הפעלת צה"ל בתפקידי שיטור בשטחים. אולם אני לפחות מאמין כי העדר השוויוניות בשירות מהווה גורם מרכזי לירידת המוטיבציה.

19 עניין מילר, לעיל הערה 1, בע' 145.

בתחומים אחרים הדבר עשוי להיות מורכב יותר ולדרוש שינויים והתאמות, אך ברור שיש לעשות זאת.

בהקשר לכך יש להפסיק את התהליך של קיצור שירות הכנות והגדלת הפער (מבחינת משך השירות) בינו לבין שירות הבנים. ייתכן אף שרצויה הארכה מסוימת של שירות הכנות שתלווה בקיצור שירות הבנים, כך שנתקרב לשוויון באורך השירות, ולא תישמע יותר הטענה ש"לא כדאי" להשקיע בהכשרת בנות לתפקיד זה או אחר, נוכח העובדה ששירותן הוא קצר יחסית.

שאלת מפתח היא, האם שלטונות הצבא והדרגים האזרחיים הממונים עליהם מבינים שעל הצבא לנקוט יוזמה, לפתוח בעצמו מסלולי תעסוקה נוספים (כולל בתחומי הלחימה) לבנות ולא להמתין להחלטות נוספות של בג"צ.

16. לבסוף ניתן להציג את השאלה מי עשוי לתקוף את מדיניות ההפליה של הצבא. בעניין מילר עשתה זאת חיילת שהופלתה לרעה. המעמד של העותרת היה מובן מאליו וגם הפגיעה בה הייתה ישירה, קשה וחמורה. האם קיימת אפשרות שהפנייה תיעשה על ידי "עותר ציבורי" או על ידי חייל, הטוען כי הפליית נשים לרעה גוררת גם הפליית גברים לרעה, והיא מביאה, למשל, להארכת שירות המילואים לגברים?

זוהי, בשינויים המתאימים, הסוגיה שנדונה בעניין רסלר, בהקשר לדחיית שירותם של תלמידי ישיבות. פנייה כזו לבג"צ איננה פשוטה ולא אנסה להעריך את סיכוייה או את הקשיים שבפניהם היא ניצבת. בעיני, הפתרון הראוי הוא שינוי יסודי במדיניות כוח האדם של צה"ל בכל הנוגע לשירות נשים, וזאת לא רק בהקשר לקורס טיס. עדיף היה ששינוי כזה ייעשה ביוזמת שלטונות הצבא עצמם. אם לאו, מן הראוי שהכנסת והדרג האזרחי יביאו לשינוי המתאים. כשלעצמי הייתי לפחות רוצה להאמין שפסק הדין בעניין מילר יהווה תמריץ בכיוון הראוי וראשיתה של דרך חדשה.